

Світлана КОВПІК,

orcid.org/0000-0001-6455-5572

доктор філологічних наук,

професор кафедри української та світової літератури

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Україна) *kovpiks@ukr.net*

СПЕЦИФІКА ЕМОТИВНОГО СУБСТРАТУ РОМАНУ С. АНДРУХОВИЧ «ФЕЛІКС АВСТРІЯ»

У статті йдеться про те, що аналізуючи відповідні стани персонажів творів художньої літератури, важливо звернути увагу на те, чи усвідомлює сам персонаж свій емоційний стан. Така самооцінка може виявлятися у поведінковій реакції, у роздумах над своїм станом.

Невід'ємною частиною художнього тексту є його емотивність. Сукупність емоцій у тексті є своєрідною динамічною множинністю, що змінюється під час розвитку сюжету та у процесі вирішення конфлікту. Емоції відображають внутрішній світ персонажу в різних умовах, у відносинах з іншими персонажами. Вилучення з тексту емотивної лексики та дослідження її в ізоляції від тексту може дати лише поверхневе уявлення про набір емотивних змістів, що реалізуються в тексті в їх однотипності чи різнотипності.

Авторка статті розглянула способи презентації психологічних моделей персонажів у романі С. Андрухович «Фелікс Австрія». Письменниця майстерно показала низку універсальних людських емоцій, однак характер їх мовної вербалізації у художньому тексті роману є специфічним. У тексті твору переважають описи негативних станів персонажів над позитивними. Це переважно гнів, лють, роздратування та його модифікації, істерика та інші. Окрім цього, авторка розкриває сутність такого стану, як «сполотніти». Письменниці вдалося презентувати весь спектр інтенсивності емоцій та ступінь експліцитності інформації.

Усі прояви емоцій, зафіксовані в досліджуваному тексті, можна поділити на такі групи: просодичні (звукові, що сприймаються органами слуху; манера мовлення, крик, шепіт, мовчання, сміх, стогін, плач); мімічні (зміни виразу обличчя та його частин); мануальні (рухи рук); вегетативні (зміни у діяльності внутрішніх органів, секретії залози, роботі серця, які не підпорядковані свідомості і волі людини); рухові (рух тіла та його частин, характер руху, постава).

Ключові слова: емотивний, психічний стан, лексико-семантичні та стилістичні засоби.

Svitlana KOVPIK,

orcid.org/0000-0001-6455-5572

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the Department of Ukrainian and World Literature

Kyryvi Rih State Pedagogical University

(Kyryvi Rih, Ukraine) *kovpiks@ukr.net*

SPECIFIC FEATURES OF EMOTIVE SUBSTRATE IN THE NOVEL FELIX AUSTRIA BY S. ANDRUKHOVICH

In the article analyzing the respective states of the characters in works of fiction, it is important to pay attention to whether the characters themselves understand their emotional states. Such self-assessment can be expressed in behavioral reactions, in reflections on own condition. Emotionality is an integral part of a fictional text.

Totality of emotions in the text is a kind of dynamic array that changes in the course of plot development. Emotions reflect the inner world of a character under various circumstances, and in relations with other characters. Removing emotional vocabulary from the text and studying it separately can give only a superficial idea of the set of emotive senses, implemented in the text in their uniformity or variety, monotonicity or polytonality.

Writer skillfully depicted a number of universal human emotions; however the nature of their verbalization in the novel's fictional text is peculiar. The text is dominated by descriptions of characters' negative states of mind over the positive ones. They are mainly anger, fury, annoyance and its variations, hysterics, etc. In addition, the author reveals the essence of the state of "growing pallid".

All displays of emotions, shown in the text under study, can be divided into following groups: prosodic (sounds perceived by the organs of hearing, manner of speech, shouting, whispering, silence, laughter, moaning, crying); mimic (changing expressions of face and its parts); manual (hand movements); vegetative (changes in internal organs' functioning, gland secretions, cardiac activity, which are not subject to one's consciousness and will); motion-based (movement of body and its parts, way of moving, posture).

Key words: emotive, mental state, lexical/semantic and stylistic tools.

Постановка проблеми. Емоційна сфера людини останнім часом стала предметом досліджень учених різних галузей наук: психолінгвістика, стилістика, когнітивна лінгвістика, фразеологія та інші. Використовуючи досвід наукових спостережень емотіології, літературознавство і література мають можливість застосовувати нові підходи до розгляду емоцій та емоційних станів персонажів з допомогою лексико-семантичних і стилістичних засобів, а це сприятиме визначенню рівня емотивності тексту художньої літератури.

Стан розробки проблеми. Лінгвісти все частіше залучають когнітивну парадигму до лінгвопоетики, що помітно сприяє формуванню нових підходів до розкриття сутності таких емоційних станів людини, як: любов (Г. Огаркова), здивування (Н. Дорофєєва), щастя (С. Воркачов), гнів (Я. Покровська), страх (О. Борисов, С. Зайкіна). Окрім зазначених станів, психологи та психолінгвісти активно останнім часом вивчають механізми виникнення, перебігу стану тривоги, котрий є постійним супутником життя людини.

Так, Г. Харкевич, досліджуючи стан тривоги персонажа в англійській художній прозі, зазначила: «Тривога в художньому творі виступає як багатогранний і поліфункціональний феномен. З одного боку, як емоційний стан тривога пов'язана з образом персонажа в його статичній динаміці, з іншого боку, вона може бути рушійною силою сюжету...» (Харкевич, 2007: 12). Отже, дослідниця акцентувала увагу на функціональних особливостях емоційних станів персонажів, котрі відіграють важливу роль у моделюванні їхніх характерів.

Сучасні емотіологи виокремлюють текстові сигнали у творі художньої літератури, котрі дають можливість зрозуміти сутність емоційних станів персонажів – це портретні характеристики, способи спілкування з іншими персонажами, вказівки на певні фізіологічні стани (головний біль, нудота, запаморочення, підвищення температури тіла, безсоння, нічні страхіття), неконтрольовані рухи тілом або ж його окремими частинами, певні види діяльності, поведінкові стани.

Мета статті. Шляхом компонентного аналізу спробуємо дослідити способи презентації психологічних моделей персонажів у романі С. Андрухович «Фелікс Австрія».

Виклад основного матеріалу. Сукупність емоцій у тексті є своєрідною динамічною множинністю, що змінюється під час розвитку сюжету. Емоції відображають внутрішній світ персонажу в різних умовах, у відносинах з іншими персо-

нажами. Вилучення з тексту емотивної лексики та дослідження її в ізоляції від тексту може дати лише поверхневе уявлення про набір емотивних змістів, що реалізуються в тексті в їх однотипності чи різнотипності, монотональності чи політональності. На думку емотіологів, саме обличчя людини виконує дуже важливу емотивну функцію, а найчастішим варіантом опису емоцій у художньому тексті є лексична репрезентація того чи того стану.

Стан розчарування й роздратованості загальної маси глядачів у романі авторка передає з допомогою прийому градації у такий спосіб: «Крісла **риплять** дедалі енергійніше, шепотіння **наростає**, **зливається** в одноманітну товщу звуків, з якої **дедалі частіше вибиваються окремі, майже голосні, вигуки**» (Андрухович, 2016: 17). Далі напруга спадає і «**прокочується хвиля позіхання...**» (Андрухович, 2016: 17). Тобто, у цьому описі вираз емоцій (нудьги) на обличчях змінюється не усвідомлено шляхом сучасного автоматичних рухів.

Окрім масового емоційного стану глядачів, С. Андрухович майстерно передає стан люті окремих із них: «...**змірює лихим оком... витончуються на нитку її нервові губи**» (Андрухович, 2016: 19). Стан захоплення головного персонажа Адель (від перегляду вистави всесвітнього відомого ілюзіоніста Ернеста Торна) презентує низка дієприслівників, які візуалізують вираз обличчя жінки: «...**її очі широко розплющені, вуста напіврозхилені...**» (Андрухович, 2016: 22). Цей стан жінки підсилює захоплення її чоловіка, котрий сидить поряд, адже «...**крізь нього прокочує хвиля почуттів – він і сам починає сяяти**» (Андрухович, 2016: 22). Отже, загальна ейфорія охоплює всю глядацьку аудиторію. В епізоді причини цього стану штучні. Авторка дуже добре описала фізіологічні особливості організмів персонажів у стані ейфорії – це широко розплющені очі, і напіврозхилені вуста та загальне осяяння облич.

Розділ другий роману «Фелікс Австрія» розпочинається повідомленням про особливий стан. Тривога супроводжував доктора Ангера й виявлявся у формі криків уві сні. Цей стан був спричинений подією, що трапилася в минулому – пожежа будинку, під час якої згоріла його дружина та прислуга. Крики уві сні були довгими і страшними, а ще їх частота постійно змінювалася і нагадувала гудіння сирени, потяга, крики пугача. Психічний стан тривоги доктора Ангера письменниця показала у динаміці. Від криків уві сні доктор прокидався і був увесь розбурханий і спітнілий, а в очах панував відчай, жах, біль і провина.

У подібній динаміці С. Андрухович презентує стан гніву ще одного головного персонажа Аделі, котру не так просто було заспокоїти, адже природа її емоцій спиралася на міцний фундамент інфантильності: «Вона тоді як дитина: спробуєш розважити – кричить, лагідно заспокоюєш – плаче, гримнеш – гордо відвертається, а тоді жбурляє у вікно порцеляною жирафою» (Андрухович, 2016: 41). У такі моменти Аделя від злості стискала кулаки. Стан постійної «дитячої злості» Аделі авторка роману передала через фізіологію обличчя жінки: «... очі вузькі, мов щілини, готові мене продірявити, уста стиснуті в нитку, міжбрів'я зморщене, як у хижої кицьки» (Андрухович, 2016: 72). Тут письменниця до традиційної української культури сприйняття виразу обличчя на рівні «брови» – «очі» – «вуста» додала «міжбрів'я».

Окрім стану гніву, авторка описала стан роздратування, який переживав ще один головний персонаж цього роману – служниця Стефця, від імені якої у творі ведеться оповідь. Роздратованою вона почувала себе через те, що, кепкуючи з Адель, Стефця доводила її до сліз. Сльози Адель зупиняли Стефцю, і тоді дівчина виходила зі світлиці: «... засліплена, зла, самотня, розірвана на частини своїми жалями, любов'ю, образою» (Андрухович, 2016: 47). Стан роздратування Стефці свідчить про гостроту нервового збудження та досади.

У стосунках Аделі і Стефці були такі моменти, коли Стефця неймовірно ненавиділа свою подругу. Причини ненависті корінилися у дитинстві. Стефця дуже ревнувала доктора Ангера до Аделі. Їй неймовірно хотілося, щоб і в неї був такий батько, яким був Ангер для своєї рідної доньки. У стані ненависті погляд Стефці був настільки страшним, що на обличчі Аделі «... раптом безтурботна посмішка затремтіла, і з-за неї виступила тінь дитячого переляку. В очах заблищали сльози» (Андрухович, 2016: 75). Тремтяча посмішка Адель вказувала на її безпорадність і страх перед Стефою, яка у будь-який момент могла залишити її одну. Саме сльози Адель зробили свою справу: «важке безсилля накрило мене темною рядниною, нудотно лоскотало в ямі від дурної ніжності» (Андрухович, 2016: 75). Адель добре грала на почуттях Стефці, а тому щоразу застосовувала з дитинства перевірений прийом розчулення своєї подруги. Аби остаточно закріпити відчуття провини у Стефці, Аделя перед сном приходила до неї в сльозах.

Як відомо, на людському обличчі також відображається весь спектр емоцій адресанта. На

думку авторки, емоції адресанта для адресата перетворюються на цінну інформацію, яка йому необхідна для декодування подальших дій: «Петро так глянув на мене, що я аж спітніла. Але посмішка не зникла з мого обличчя. Не так легко мене налякати, Петрику, ні» (Андрухович, 2016: 36).

У романі «Фелікс Австрія» вустами персонажів твору авторка презентує той чи той їхній емоційний стан: «Мене завжди охоплює роздратування, коли в нашому домі з'являються чужі люди. Крім того, терпіти не можу виявів такої кричущої неввічливості» (Андрухович, 2016: 78). Цей стан Стефці зумовлений тим, що вона не може контролювати ситуацію, оскільки гостей запрошує господар будинку Петро. На протипагу Стефці, Адель поводи́ла себе екзальтовано, коли в будинку з'являлися гості. Стан екзальтації письменниця передає за допомогою дієслів (наскочила, вхопила), що надає йому деякої динамічності.

Цікаво презентувала письменниця стан особливого хвилювання Стефці з допомогою дієслова «сполотніла»: «У роті вмить пересохло так, ніби я щойно прожувала пригорщу паперу. Забігала очима по кімнаті, тоді благально поглянула на Аделью...» (Андрухович, 2016: 82). Стан сполотніння виявляється дуже добре на обличчі людини, адже від емоційного хвилювання воно блідне.

Стан люті Стефці виявлявся у «зирканні очима», в різких рухах та у важкому погляді, котрий був адресований тому, хто викликав цей стан. Стан люті – це форма гніву, котра характеризується короткочасним спалахом. С. Андрухович презентує комбінації різних емоційних станів персонажів: розгублено-радісний, роздратовано-нервовий тощо.

Окрім стану страху дорослих людей, письменниця описала дитячі страхи, котрі яскраво виражені в рухах і жестах дитячого тіла: «... хлопчик у моїх обіймах напружений, його тільце стало тверде, як камінь, рученятами він цупко вчепився у мій жакет, а нігті аж впираються у плечі. Він весь тремтить...» (Андрухович, 2016: 146). Стан неспокою Стефці авторка передає з допомогою розмовного дієслова «муляти», який характеризується такими фізіологічними процесами: «...тривога та страх піднімається до горла...» (Андрухович, 2016: 148). Прислівник «мулько», який використала С. Андрухович для уточнення позначуваного стану, більш конкретно розкриває причини такого стану: «Так мулько завжди буває перед невідомістю. Коли мусиш зробити щось, чого не робив досі. Зустрітись з чимось незнаним, із чимось чужим» (Андрухович, 2016: 148).

Є у творі ще й такий стан, як пекучий сором. Психологи стверджують, що стан сорому несе в собі конструктивний момент. Стан сорому людини дає їй вказівки на те, як себе поводити далі. Такий стан є найбільш природнім для людини. Стан пекучого сорому у Стефці викликає хлопчик Фелікс – дитина, яка має один і той же вираз обличчя, а ще це дитина, яку позбавили дитинства та нещадно експлуатували дорослі. Саме через це молода жінка відчуває пекучий сором, який її доводить до сказу, коли вона бачить Фелікса. У спілкуванні з цим незвичним хлопцем Стефця виявляє низку емоцій: обурення, гнів, агресію, перебіг яких вказує на те, що процес контактування з дитиною є не таким уже й простим. Молодій та ще бездітній жінці складно вибудувати систему стосунків із химерною чужою дитиною, яка не говорить, але добре все сприймає та осмислює.

Стан сорому, котрий переживає Стефця, мало не щодня має різні модифікації: від пекучого до страшного. Страшний сором пов'язаний з її особистісним і природнім бажанням – мати «родинку». Відчуття страшного сорому у Стефці виникало тоді, коли вона перебувала серед натовпу людей: *«Я впріваю. Я бачу навколо себе чорні пащеки базарного люд, він тицяє мені в обличчя пласкими фігурками Йосифа і Фелікса, звинувачує в тому, що це моє грішне тіло, яке ніколи не знало чоловіка, сказилось і мете під себе вже навіть ангелів небесних»* (Андрухович, 2016: 159).

У тексті роману «Фелікс Австрія» чимало прикладів того, як той чи той вираз обличчя персонажів є чи не єдиним виявом безсловесної реакції на слова, події, вчинки: *«Аделя мовчки повернула пакунок із подарунком парубкові, поглядом виказавши йому все презирство, на яке тільки була здатна»* (Андрухович, 2016: 168); *«О, святішого виразу обличчя, ніж у Торна цієї миті, ніхто й ніколи на світі не бачив – виразу святого обурення та втілення найвищих чеснот»* (Андрухович, 2016: 177).

Варто наголосити на тому, що у творі художньої літератури при передачі комунікативного змісту або відображенні емоцій персонажів саме певна зона обличчя набуває функції художньої деталі, тобто вони не тільки можуть бути такими ж інформативними, як і все обличчя цілком, навіть більш важливим елементом для розвитку сюжету, розкриття характеру персонажа тощо. Ось тому, описуючи хижацьку поведінку ілюзіоніста Торна, письменниця звертає увагу на вираз його очей. Приховуючи від Торна Фелікса, уся родина поводи́ла себе стримано, проте по

виразам їхніх облич не складно було уловити загальне напруження. Так, Петро *«зберігав іронічний вираз обличчя»* (Андрухович, 2016: 178), Аделя мала *«...міцно стиснуті уста, очі без найменшого сліду кокетства, лише серйозність та зосередженість»* (Андрухович, 2016: 178), Стефа більше мовчала, проте спритний шарлатан Торн легко читав вираз її обличчя. Усе це неймовірно драгувало її, адже дівчині не вдавалося приховати занепокоєння.

Стан істерики Стефки передають дієслова *«верещати», «тіло кидає», «очі вилазять з орбіт», «роздуває ніздрі», «уста перекривляються в судомному напруженні»* (Андрухович, 2016: 189). Причиною такого стану стало рішення Аделі щодо майбутньої долі Фелікса. Така поведінка Стефці не тільки злякала Адель, а й викликала «зогидження». Про стан розгубленості одного із персонажів указують брови, які він зводить.

Стан люті письменниця передає у такий спосіб: *«Маленький сухий генерал страшенно розлютився. Він поблискував очима і сичав підлеглим прокляття німецькою мовою»* (Андрухович, 2016: 216). Тут варто зазначити, що Адель дуже добре усвідомила ситуацію й відчула стан розгубленості генерала, а тому вона без труднощів нейтралізувала будь-які його прагнення реалізувати свої злотворчі задуми.

Стан «небезпечного роздратування» Стефця пригнічувала у такий спосіб: *«...заходила ще енергійніше драїти дерев'яні дошки, а їмость тим часом замріяно говорила про знану на світі оперну співачку...»* (Андрухович, 2016: 229). Лише фізичні навантаження завуальювали небезпечне роздратування дівчини, адже її страшенно обурювала безпорадність та невинність молоді дружини отця Йосифа. Стефця добре контролювала свій стан, а тому одразу знаходила способи його приборкання. Усе це вказує на вміння Стефці контролювати свої емоції. Проте стан роздратування подекуди спалахував знову. Адже дружина отця Йосифа переслідувала Стефцю крок за кроком *«... не припиняючи сомнамбулічної мови»* (Андрухович, 2016: 238).

З допомогою прийому градації С. Андрухович зображує стан люті Стефці: *«Мене трусило від люті, вивертало від огиди, кінцівки німіли від розпачу»* (Андрухович, 2016: 251). Зазначений стан позначився на фізіологічних функціях організму жінки. Усе це спричинило нудоту та відразу та порушення сну. З допомогою метафоричного словосполучення *«мозок кипів від зливи думок»* (Андрухович, 2016: 251), письменниця передає

стан напруги жінки, порівнюючи її зі «...спопелілим деревом, у яке влучила блискавка» (Андрухович, 2016: 252).

Висновки. С. Андрухович майстерно показала низку універсальних людських емоцій, однак характер їх мовної вербалізації у художньому тексті роману є специфічним. У тексті твору переважають описи негативних станів персонажів над позитивними. Це переважно гнів, лють, роздратування та його модифікації, істерика та інші.

Усі прояви емоцій, зафіксовані в досліджуваному тексті, можна поділити на такі групи: просодичні (звуківі, що сприймаються органами слуху, манера мовлення, крик, шепіт, мовчання, сміх, стогін, плач); мімічні (зміни виразу обличчя та його частин); мануальні (рухи рук); вегетативні (зміни у діяльності внутрішніх органів, секретії залози, роботі серця, які не підпорядковані свідомості і волі людині); рухові (рух тіла та його частин, характер руху, постава).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович С. Фелікс Австрія [Текст] : роман. Львів : Видавництво Старого Лева. 2016. 288 с.
2. Харкевич Г. Відображення стану тривоги персонажа в англійській художній прозі: семантико-когнітивний та нарративний аспекти : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності: 10.02.04 – германські мови. Київ : Київський національний лінгвістичний університет. 2007. 24 с.

REFERENCES

1. Andrukhovich S. Felix Austria [text] : novel / Sofia Andrukhovych. Lviv : Vydavnyctvo Starogo Leva. 2016. 288 p.
2. Kharkevych G. Depicting Character's State of Anxiety in English-Language Fiction: Semantic / Cognitive and Narrative Aspects : abstract of thesis for candidate degree in philology: 10.02.04. Germanic languages. Kyiv : Kyiv National Linguistic University. 2007. 24 p.